

ДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄН

COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND HUMAN RIGHTS DURING WARS

Кириловська Яніта, студентка II курсу,

Навчально-науковий інститут менеджменту і маркетингу
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Лисяк О.І., к.ю.н.,

доцент кафедри правового регулювання економіки

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Стаття присвячена дослідженню дотримання норм міжнародного гуманітарного права та прав людини в умовах сучасних збройних конфліктів, зокрема у контексті війни в Україні, що триває з 2014 року. Аналізуються ключові положення міжнародного гуманітарного права, закріплені в Женевських конвенціях 1949 року та додаткових протоколах до них, а також Гаазьких конвенціях, які регламентують методи ведення бойових дій, захист цивільного населення та правовий статус військовополонених.

У статті розглядаються конкретні порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини, що мали місце під час війни в Україні, включаючи навмисні обстріли цивільної інфраструктури, застосування заборонених видів озброєння, незаконну депортацію мирного населення, утримання заручників, випадки катувань, сексуального насильства та позасудових страт. Особливу увагу приділено кваліфікації цих дій відповідно до міжнародного кримінального права, зокрема їхньому визначенню як воєнних злочинів, злочинів проти людяності або геноциду.

Стаття аналізує роль міжнародних організацій, зокрема ООН, ОБСЄ, Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) та Міжнародного кримінального суду у процесах розслідування воєнних злочинів, моніторингу дотримання прав людини та координації зусиль щодо забезпечення правової відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права. Особливу увагу приділено міжнародним механізмам притягнення до відповідальності, зокрема діяльності Міжнародного кримінального суду, спеціальних трибуналів, а також національних судових органів, які розглядають воєнні злочини відповідно до універсальної юрисдикції.

У висновках статті обґрунтовується необхідність посилення міжнародно-правових механізмів запобігання та реагування на порушення норм міжнародного гуманітарного права, удосконалення національного законодавства щодо відповідальності за воєнні злочини, а також необхідність впровадження освітніх програм для військовослужбовців та цивільного населення.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права людини, збройний конфлікт, воєнні злочини, міжнародні організації, Женевські конвенції, військовополонені, цивільне населення, відповідальність, міжнародне право, військова юстиція.

The article is devoted to the study of compliance with the norms of international humanitarian law (IHL) and human rights in the context of modern armed conflicts, particularly in relation to the war in Ukraine, which has been ongoing since 2014. The key provisions of international humanitarian law, enshrined in the 1949 Geneva Conventions and their Additional Protocols, as well as the Hague Conventions, which regulate the methods of warfare, the protection of civilians, and the legal status of prisoners of war, are analyzed.

The article examines specific violations of IHL and human rights that have occurred during the war in Ukraine, including deliberate shelling of civilian infrastructure, the use of prohibited types of weaponry, the illegal deportation of the civilian population, hostage-taking, cases of torture, sexual violence, and extrajudicial executions. Special attention is given to the legal qualification of these acts under international criminal law, particularly their classification as war crimes, crimes against humanity, or genocide.

The study analyzes the role of international organizations, including the United Nations (UN), the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the International Committee of the Red Cross (ICRC), and the International Criminal Court (ICC), in investigating war crimes, monitoring human rights compliance, and coordinating efforts to ensure legal accountability for violations of international humanitarian law. Particular attention is paid to international accountability mechanisms, including the activities of the International Criminal Court, special tribunals, and national judicial bodies that prosecute war crimes under the principle of universal jurisdiction.

The conclusions of the article substantiate the necessity of strengthening international legal mechanisms for the prevention and response to violations of international humanitarian law, improving national legislation on liability for war crimes, as well as the need to implement educational programs for military personnel and the civilian population.

Key words: international humanitarian law, human rights, armed conflict, war crimes, international organizations, Geneva Conventions, prisoners of war, civilians, accountability, international law, military justice.

Міжнародне гуманітарне право та права людини: основні принципи.

«Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) – це сукупність норм, спрямованих на обмеження гуманітарних наслідків збройних конфліктів. Його іноді також називають правом збройних конфліктів або правом війни (jus in bello). Основна мета МГП полягає в обмеженні засобів і методів ведення війни, що можуть застосовувати сторони конфлікту, а також у забезпеченні захисту та гуманного поводження з особами, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях. Загалом, МГП охоплює ті норми міжнародного права, що встановлюють мінімальні стандарти гуманності, яких необхідно дотримуватися у будь-якій ситуації збройних конфліктів» [1, с. 20].

Сучасні збройні конфлікти, зокрема війна в Україні, що триває з 2014 року, демонструють кричущі порушення норм МГП та прав людини. Ці порушення призводять до

незліченних страждань цивільного населення, військовополонених та інших осіб, які перебувають під захистом міжнародного права.

МГП, закріплене в Женевських конвенціях 1949 року та додаткових протоколах до них, а також Гаазьких конвенціях, встановлює правила ведення війни з метою мінімізації людських страждань. Ключові принципи МГП включають:

1) Принцип розрізнення.

«Сторони у збройному конфлікті завжди повинні проводити розрізнення між цивільними особами і цивільними об'єктами, з одного боку, та комбатантами і військовими об'єктами – з іншого. Сторона в збройному конфлікті може здійснювати напад тільки на комбатантів або військові об'єкти. Ні цивільне населення, ні окремі цивільні особи не можуть зазнавати нападів, якщо і поки вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях» [2, с. 12].

2) Принцип пропорційності (сумірності).

«Забороняються напади, від яких можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб чи пошкодження цивільних об'єктів, або поєднання таких наслідків, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати» [2, с. 12].

3) Принцип обережності.

«Сторона, що здійснює напад, повинна зробити все можливе, щоб упевнитися, що об'єкти нападу є військовими цілями. Вона повинна обрати такі засоби і методи нападу, які дозволять уникнути випадкових втрат серед цивільного населення і випадкової шкоди цивільним об'єктам або хоча б звести їх до мінімуму. Вона повинна утримуватися від нападу, якщо здається очевидним, що викликані ним втрати або шкода будуть надмірними щодо конкретної й безпосередньої військової переваги, яку передбачається отримати» [2, с. 12].

4) Заборона заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

«Заборонено застосовувати засоби і методи ведення воєнних дій, які можуть заподіяти надмірну шкоду або завдати надмірні страждання» [2, с. 12].

«Права людини, закріплені в Загальній декларації прав людини та інших міжнародних договорах, також застосовуються під час збройних конфліктів. Вони включають право на життя, заборону катувань, право на справедливий суд та інші основні свободи» [3].

Порушення МГП та прав людини в Україні.

Війна в Україні супроводжується численними порушеннями МГП та прав людини. Східноукраїнським центром громадських ініціатив (СЦГІ), німецькою організацією Kurve Wustrow – Centre for Training and Networking in Nonviolent Action у рамках Громадської служби миру, що фінансується Федеральним міністерством з економічної співпраці та розвитку Федеративної Республіки Німеччина під час збору доказів та документування фактів порушення міжнародного гуманітарного права (МГП) під час збройного конфлікту, з метою подальшого подання відповідних матеріалів до Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС), Офісу Генпрокурора (Україна), міжнародним комісіям із розслідування, мандат яких передбачатиме збирання, документування та підготовку для судових розглядів усіх порушень прав людини, воєнних та інших злочинів виділено дванадцять видів порушень, зокрема:

1. Умисні вбивства, позасудові страти та катування цивільного населення.
2. Позасудові страти та катування комбатантів.
3. Сексуальне насильство.
4. Умисні напади на цивільне населення та цивільні об'єкти. Напади не вибіркового характеру. Недотримання принципу пропорційності при нападі.
5. Загроза спорудам та установкам підвищеної небезпеки.
6. Використання голоду як методу ведення війни. Обмеження доступу до гуманітарної допомоги. Напади на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення.
7. Загроза навколишньому природному середовищу.
8. Захоплення та розграбування майна.
9. Свавільні затримання та незаконне позбавлення свободи цивільних осіб. Насильницькі зникнення.
10. Депортація та примусове переміщення цивільного населення окупованих територій.
11. Знушення над тілами загиблих (померлих) та кремація.
12. Нав'язування російського громадянства.

Всі ці 12 видів порушень Росією міжнародного гуманітарного права на війні в Україні є розкриті, підтверджені та аргументовані за посиланням в літературі до опублікованих ними матеріалів [4].

Роль міжнародних організацій у забезпеченні дотримання МГП та прав людини.

Міжнародні організації відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання МГП та прав людини, особливо в умовах збройних конфліктів.

Організація Об'єднаних Націй (ООН), зокрема через Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), активно моніторить та документує порушення прав людини в Україні. УВКПЛ збирає докази воєнних злочинів, таких як обстріли цивільних об'єктів, катування та позасудові страти, та публікує звіти, які надають міжнародній спільноті об'єктивну інформацію про ситуацію з правами людини. Ці звіти є важливими для притягнення винних до відповідальності. Крім того, УВКПЛ надає допомогу постраждалим від порушень прав людини. Інші міжнародні організації, такі як ООН, ЮНІСЕФ та УВКБ ООН, надають гуманітарну допомогу, включаючи допомогу біженцям та внутрішньо переміщеним особам [5].

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) надає гуманітарну допомогу постраждалим від конфлікту, забезпечуючи водою, їжею та медичною допомогою, а також допомагаючи у відновленні пошкодженої інфраструктури. МКЧХ відвідує військовополонених, щоб забезпечити дотримання їхніх прав та умов утримання, та сприяє обміну військовополоненими. Організація також займається пошуком зниклих безвісти, що є важливою гуманітарною місією. МКЧХ є пропагандистом та берегинєю міжнародного гуманітарного права, прагнучи забезпечити захист та допомогу жертвам збройних конфліктів [6].

Міжнародний кримінальний суд (МКС) розслідує воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, скоєні в Україні. МКС збирає докази та видає ордери на арешт осіб, підозрюваних у скоєнні цих злочинів, та має юрисдикцію щодо судового переслідування осіб, які скоїли найтяжчі міжнародні злочини. Діяльність МКС є важливою для забезпечення справедливості та запобігання безкарності [7].

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) здійснює моніторинг ситуації в Україні, включаючи моніторинг дотримання прав людини та припинення вогню, а також сприяє діалогу між сторонами конфлікту. ОБСЄ також надає допомогу в розмінуванні територій [8].

Ці організації, кожна у своїй сфері, роблять вагомий внесок у захист прав людини та дотримання норм МГП в умовах збройного конфлікту.

Механізми притягнення до відповідальності.

Порушення норм МГП та прав людини тягне за собою як індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, так і міжнародно-правову відповідальність держав. Індивідуальна відповідальність настає за вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Такі злочини розглядаються національними судами або міжнародними судовими органами, зокрема Міжнародним кримінальним судом (МКС), який має юрисдикцію щодо найтяжчих злочинів, що викликають занепокоєння міжнародної спільноти, та може притягати до відповідальності осіб, незалежно від їхнього офіційного статусу. Держави, у свою чергу, несуть відповідальність за дії своїх органів або осіб, які діють від їхнього імені. Ця відповідальність може проявлятися у формі репарацій, реституції або інших заходів, спрямованих на відновлення порушених прав. Визначення та застосування відповідних санкцій здійснюється міжнародними органами, такими як ООН, або спеціально створеними трибуналами [9].

Отже, держава-порушник повинна:

- 1) припинити порушення МГП;
- 2) провести розслідування та покарати винних за воєнні та інші міжнародні злочини;
- 3) компенсувати завдану шкоду;
- 4) визнати провини.

Країна-порушник відповідальна за будь-які порушення міжнародного права, які вчинила під час агресії проти

України. Відповідальність РФ як держави буде матеріальною та політичною [10].

Посилення захисту міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Для ефективного захисту норм МГП та прав людини необхідно посилити міжнародні механізми відповідальності, зокрема створення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії. Важливо зміцнювати санкційний тиск на держави-порушники та забезпечувати виконання рішень міжнародних судів. Крім того, слід удосконалювати правову освіту військових, щоб запобігати порушенням ще на етапі планування бойових дій.

Висновки. Дотримання норм МГП та прав людини є ключовим елементом забезпечення гуманності під час збройних конфліктів. Проте сучасні війни, зокрема війна в Україні, демонструють систематичні порушення цих норм, що призводить до значних жертв серед цивільного населення, воєнних злочинів та грубих порушень основоположних прав людини.

МГП встановлює чіткі правила ведення бойових дій, захисту цивільних осіб і військовополонених, а також

передбачає відповідальність за їхні порушення. Попри існування таких міжнародних механізмів правосуддя як Міжнародний кримінальний суд (МКС), Європейський суд з прав людини та спеціальні трибунали, ефективність їхньої роботи залежить від політичної волі держав і міжнародної спільноти.

З метою посилення захисту норм МГП необхідно:

- 1) продовжувати документування воєнних злочинів та порушень прав людини для подальшого притягнення винних до відповідальності;
- 2) створити спеціальний трибунал для розслідування злочину агресії РФ як окремих міжнародний механізм;
- 3) посилити санкційний тиск на держави-порушники для запобігання новим злочинам;
- 4) забезпечити належне навчання військових нормам МГП, що дозволить мінімізувати порушення на етапі прийняття рішень у зоні конфлікту.

Війна в Україні стала важливим тестом для міжнародного правопорядку. Від ефективності притягнення винних до відповідальності залежить не лише справедливість для жертв війни, а й майбутнє міжнародної системи безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародне гуманітарне право загальний курс/ Нілс Мельцер. Координатор – Етьєн Кюстер. 2020. 398 с. URL <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf> (дата звернення 16.03.2025).
2. Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій. URL https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/DD_mod_04-1.pdf (дата звернення 16.03.2025).
3. Загальна декларація прав людини Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року: міжнародний документ. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 16.03.2025).
4. Рік нелюдів. 12 видів порушень Росією міжнародного гуманітарного права на війні в Україні. URL <https://novynarnia.com/2023/02/24/rik-neliudiv/> (дата звернення 16.03.2025).
5. Офіційний веб-сайт УВКПЛ URL <https://www.ohchr.org/> та сторінка про діяльність в Україні URL <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine/our-presence> (дата звернення 16.03.2025).
6. Офіційний веб-сайт МКЧХ URL <https://www.icrc.org/> та блог МКЧХ. Основи МГП URL <https://blogs.icrc.org/ua/2017/08/article/ihl-basics-ukr/> (дата звернення 16.03.2025).
7. Офіційний веб-сайт МКС. URL <https://www.icc-cpi.int/> (дата звернення 16.03.2025).
8. Офіційний веб-сайт ОБСЄ. URL <https://www.osce.org/> (дата звернення 16.03.2025).
9. Ноам Любелл, Елена Пеїч, Клер Сіммонс. Керівні принципи розслідування порушень міжнародного гуманітарного права: право, політика та передова практика. URL https://geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Investigation%20guidelines%20UKR_v3%20%281%29.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 16.03.2025).
10. Хто і як несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права?/ Українська Гельсінська спілка з прав людини УГСПЛ. URL https://youtu.be/TGrDvE0vLfM?si=3_KQmfW55TT-B5G7 (дата звернення 16.03.2025).